

Atle Næss
Munch

een biografie

Uit het Noors vertaald door Renée Vink

MEULENHOF

This translation and production has been published with the financial support of
NORLA.

ISBN 978-90-290-9079-7

ISBN 978-023-0419-0 (e-boek)

NUR 640

Oorspronkelijke titel: *Munch. En biografi*

Omslagontwerp: Zeno

Omslagbeeld: *Zelfportret met penselen*, Edvard Munch, 1904. Foto: © FineArt | Alamy

Auteursfoto: © Rolf M. Aagaard

Vormgeving binnenwerk: Steven Boland

© Gyldendal Norsk Forlag AS 2004. All rights reserved.

© Nederlandse vertaling 2015 Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk,
fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

De waarheid ligt tussen twee leugens in.

– EDVARD MUNCH, ongeregistreerde aantekening

*

*Er stak meer verstand in Munch dan in al zijn biografen,
en door de vreselijke oppervlakkigheid en infantilisering die onze tijd
zo verzieken, is zijn beeld volkomen vertekend.*

– Dagboek van LUDVIG RAVENSBERG, 20 november 1952

Inhoud

Proloog	11
De nabestaanden (1863-1885)	15
<i>Mijn allerliefste dokter 17 – En nu, lieve kindertjes... 21</i> <i>– Biddende man 25 – De ziekenkamer aan Fossveien 7 30</i> <i>– Schoolbezoek en schildersdromen 33 – Tekenen, vlijt en</i> <i>gedrag 37 – Politiek en schilderkunst 42 – Naar Parijs! 47</i>	
Melancholie (1885-1892)	51
<i>Dat bange genot 53 – Hans Jæger 61 – Munch, Munch! Niet</i> <i>meer van dat soort schilderijen 65 – Café-erotiek en familie-</i> <i>portretten 68 – Twee vrouwen – en een derde 73 – De derde</i> <i>generatie heet Edvard Munch 78 – De engel des doods zweeft</i> <i>boven ons graf 84 – Saint-Cloud 88 – Neoromantiek en gok-</i> <i>partijen 92 – Jappe Nilssens grote liefde 99 – Stemming bij</i> <i>zonsondergang 104</i>	
Over liefde en dood (1892-1898)	111
<i>Schandaal in Berlijn 113 – Verwickelingen in G. Türkes wijn-</i> <i>handel 118 – De schreeuw 124 – Madonna 129 – Adel en bohe-</i> <i>miens 134 – Kate en Topsy, Andreas en Laura 139 – Met Ibsen</i> <i>naar de tentoonstelling 144 – Peer Gynt in Parijs 151 – Een taal</i> <i>van het hart 158</i>	

De levensdans (1898-1902)

165

De dochter van de wijnhandelaar 167 – *Hou je van me?* 172 – *Je grote aanspraak op liefde* 179 – *Een aanzoek onder voorbehoud* 186 – *De lange reis naar nergens* 193 – *Van het paradijs tot Golgotha* 201 – *Meisjes op de brug* 206 – *Geëerd in Berlijn, bespot in Bergen* 211

Een sneeuwbuï op de lentebloesems (1902-1905)

217

Een vechtpartij en een gast 219 – *Een levenslange wond* 224 – *Elektriciteit in de lucht* 230 – *De rechter uit Hamburg* 235 – *Fij bent louter muziek* 241 – *De vrouw met de broche* 248 – *Een graaf in Weimar* 253 – *Absint om half een* 257 – *Zelfportret met penselen* 263

In ballingschap (1905-1908)

271

Onrustige tijden 273 – *Een ander mens* 278 – *Alleen in Elgersburg* 283 – *Tussenspel in Weimar* 289 – *'Kurbaden' en nieuwe moeilijkheden* 294 – *Op de jongste dag daarna* 298 – *Schikking in Hamburg* 304 – *Baders* 310 – *De ridder van de droevige figuur* 316 – *Ik zit me op te vreten* 323

De geschiedenis (1908-1914)

329

Een wonderlijke wereld zit voor mij op slot 331 – *Je hebt gewonnen* 337 – *Het huis van de weduwe Bredsdorff* 344 – *Alcoholvrij schilderen* 349 – *De adelaar boven de Karl-Johanstraat* 353 – *De portretten: de lijfwachten van mijn kunst* 358 – *De zon* 362 – *Een nieuw huis en een succesvolle nederlaag* 367 – *De laatste bladzij in de geschiedenis van de Munch-vervolgving* 372 – *Van Gogh, Cézanne, Gauguin – en Munch* 375 – *Roofvogels en andere gasten* 380 – *De tijd van de Noor breekt nu aan* 385

Sterrennacht (1914-1927)

39I

Wereldoorlog 393 – *Het leven onder de bomen* 398 – *De kunst is een zelfstandig rijk* 403 – *Europa gaat weer open* 408 – *Een prachtig overzicht* 411 – *Een zwaar jaar* 415 – *Friezen en belastingen* 419 – *Een meisje op de bank, maar eenzaam in de winternacht* 423 – *Weerzien met het verleden* 428 – *Munchs merk brengt onze tijd tot uitdrukking* 433

Tussen de klok en het bed (1928-1944)

439

Decoraties voor een luchtkasteel 441 – *Faust en Mefisto* 444 – *De familie: 'Jouw krans wekte grote bewondering'* 449 – *Een overgeërfde Noordse cultuur* 453 – *Er heeft een varken van mijn lauweren gevreten* 460 – *Vrouwen en liefde* 463 – *Entartete Kunst?* 469 – *Vrienden vallen weg, maar de vijand leeft nog* 474 – *Kunst en 'onkunst' in oorlogstijd* 480 – *Een rode draad* 484 – *Een brede gouden schacht* 488

Noten	497
Bibliografie	539
Dankwoord	553
Personenregister	555

Proloog

Dood in de ziekenkamer, 1896.

In 1896 maakte de 33-jarige Edvard Munch een lithografie waarin een aantal jaren werk – zowel schilderijen als tekeningen – met een bepaald motief was samengevat. De titel luidde: *Dood in de ziekenkamer*.

Afgebeeld is een nauwelijks ingerichte kamer met kale vloerplanken. De enige meubels zijn een bed, een nachtkastje met een petroleumlamp erop en een stoel met een hoge rugleuning, van achteren gezien. Boven het bed hangt een schilderijtje, verder zijn de muren kaal.

In deze spartaanse kamer bevinden zich zeven mensen, verdeeld in twee duidelijke groepen. Het figuurtje op de stoel is maar half zichtbaar. Het is een meisje of een vrouw; het onderste stuk van haar jurk is te zien. Haar gezicht gaat schuil achter de rugleuning van de stoel. We zien alleen een stuk van het kussen waarop het hoofd van het meisje rust. Bij de stoel staat een oudere man met zijn handen gevouwen en een vrouw met gebogen hoofd; beiden hebben hun blik op de onzichtbare hoofdpersoon gericht.

De andere groep bestaat uit twee meisjes en twee jongens, zij vormen gezamenlijk één compacte, zwarte vorm. Het grootste meisje staart recht voor zich het beeld uit – haar ogen zijn opengesperd alsof ze geschrokken is, maar haar blik is leeg. De andere drie gezichten zijn en profiel afgebeeld, onduidelijker. Een jongen is bezig zich van de groep los te maken: hij bevindt zich verder naar achteren in de kamer dan de anderen en is van plan deze te verlaten via een deur in de hoek.

Zoals veel andere kunstenaars gebruikte en hergebruikte Edvard Munch existentiële crises uit zijn persoonlijke leven bij het creëren van zijn werk. Maar dat niet alleen, hij gaf de uitgebeelde personen de trekken van een portret mee, vaak in vereenvoudigde maar gemakkelijk herkenbare vorm. Wie met dat uitgangspunt naar *Dood in de ziekenkamer* kijkt, kan er gemakkelijk uit opmaken naar welke gebeurtenis hier wordt verwezen en wie die zeven figuren in Munchs leven voorstellen.

Het onderwerp is gebaseerd op een scène die zich in het najaar van 1877 afspeelt. De kinderen die elkaar opzoeken zijn vier broers en zusjes: de jonge Edvard zelf, zijn broer en twee van zijn zusjes. In de stoel zit het derde en oudste zusje, Sophie, en ze is stervende. Maar de dood is op nog een andere manier in de ziekenkamer aanwezig. De vrouw die haar hand troostend op Sophies schouder legt, is niet haar moeder. Ze is de tante van de kinderen en vertegenwoordigt een gemis, een afwezigheid. Haar zusje, de moeder van de kinderen, is dood.

De naam van de vader is Christian Munch. Zijn gevouwen handen verwijzen naar zijn vroomheid en machteloosheid. Hij moet zich wel dubbel hulpeloos voelen doordat hij niets voor zijn dochter kan doen, want hij is arts.

De tengerere vrouw bij de stoel heet Karen Bjølstad. Ze woont al sinds het overlijden van haar zusje als huishoudster bij het gezin en is de spil waar alles om draait. De zorg voor het gezin van haar zusje is haar levensbestemming.

Het opvallendste aan deze afbeelding – behalve de verstarde naargeestigheid die de kamer en de in het zwart geklede mensen uitstralen – is hoe de figuren elkaars gezelschap zoeken, maar tegelijkertijd opgesloten zitten in zichzelf. Er is nergens oogcontact, behalve dat de twee volwassenen neerkijken op het meisje in de stoel, nergens een aanraking, afgezien van de hand van de tante op haar schouder. Maar zelfs dat kleine fysieke gebaar blijft achter de rugleuning van de stoel verborgen.

De nabestaanden

(1863-1885)

Portret van Edvard Munch ter gelegenheid van zijn belijdenis in 1879. Deze foto werd bij Munchs debuut in 1883 op de toegangkaart gebruikt.

Mijn allerliefste dokter

‘Schrijf gauw, liefste, ik verlang zo ontzettend naar je.’

Christian Munch was al 43 toen hij de vrouw van zijn leven vond en haar ten huwelijk vroeg, maar toen waren zijn gevoelens dan ook diep en intens. Zijn uitverkorene was twintig jaar jonger en beantwoordde zijn liefde volledig. ‘Kon je maar naast me zitten, dan zou ik tevreden zijn,’ schreef Laura Bjølstad terug. Zo ging het hun hele verlovingstijd door: ‘Mijn lieve, dierbare Laura’, ‘Lieve, dierbare vriend van me!’, ‘Mijn lieve Laurusje’, ‘Doe al je dierbaren de groeten van jouw – jouw – jouw Chr. Munch’.¹ Laura was er al niet kariger mee: ‘Mijn dokter!’, ‘Ik verlang innig naar je, mijn allerliefste dokter!’²

De Munchs waren al generaties lang academici en behoorden tot de prominenten van het land. Laura’s vader was de zoon van een vrachtschipper op Kråkerøy, maar had zich opgewerkt tot kapitein en koopman.³

Het aanzoek vond eind november 1860 plaats. Zoals het een goede dochter betaamde, schrijft Laura meteen haar vader en (stief)moeder om hun goedkeuring te vragen. Uit de toon van deze korte brief blijkt dat dit puur een formaliteit is.

Lieve Vader en lieve Moeder!

Deze regels stuur ik U om een belangrijke reden. Dokter Munch heeft mij om mijn hand gevraagd, en daar ik hem hoogacht en liefheb, ontbreken alleen nog Uw instemming en zegen.

Van het belangrijkste, de zegen en toestemming van de Here, weet ik mij verzekerd. God zij geloofd om zijn oneindige goedheid jegens mij, Zijn onwaardige en ongehoorzame kind. –

Meer kan ik niet schrijven, groet Karen van mij, haar brief is al verzegeld. Antwoord snel, lieve Ouders.

Uw toegewijde

Laura⁴

Het antwoord was naar verwachting, want al vier dagen later, op 1 december 1860, kon dokter Munch zijn toekomstige schoonvader Andreas Bjølstad schrijven.

Mijn dierbare Laura vertelde mij vandaag tot mijn grote blijdschap dat U en de Uwen niets op onze verbintenis tegen hadden. Hiervoor dank ik U van ganser harte en ik zal tot God bidden dat ik het vertrouwen dat U mij, die U toch vrijwel niet kent, hiermee hebt betoond niet zal beschamen. Er had werkelijk wel reden tot enige bedenkingen kunnen zijn; ik ben zoveel ouder dan Laura en kan haar slechts een zeer bescheiden status bieden.⁵

Christian Munch had zwakke zenuwen, wat zich ook fysiek manifesteerde. Het resultaat van zijn artsexamen was magertjes en kreeg de kwalificatie ‘zonder enig bezwaar’ mee. Zoals hij onomwonden toegaf, zagen ook zijn financiën er niet bijzonder rooskleurig uit.

De arts had echter tijdens zijn lange vrijgezellentijd religieuze gevoelens ontwikkeld die bij de rest van zijn familie in wezen niet bovenmatig aanwezig waren. Zelfs niet bij zijn vader, die domproost in Kristiania (de toenmalige naam van Oslo) was en voor een prelaat nogal een levensgenieter.⁶ In de jaren vijftig van de 19^e eeuw waaiden er echter nieuwe theologische winden door het land. Onder het volk hadden er altijd al piëtistische stromingen bestaan die de nadruk legden op een persoonlijke relatie met God, gebed en Bijbellesen en op een levenswandel waarin wereldlijke genoegens werden gemeden. Dankzij de krachtige preken van de universitaire theoloog Gisle Johnson sloegen dergelijke gedachten ook aan bij de burgerij van Kristiania. Christian vertelt zijn Laura zelf over een ontmoeting met deze persoonlijkheid:

Gisteravond was er een samenkomst van de Inwendige Zending bij professor Johnson, waar we bleven eten en het bijzonder prettig hadden. Hij las een paar bijbelhoofdstukken voor en bad heel mooi.⁷

Op dit punt hadden de arts en de koopmansdochter uit Fredrikstad iets gemeen. Laura Bjølstad en haar familie behoorden tot de laagkerkelijke kringen in die stad.⁸ Ondanks hun verschil in leeftijd en sociale achtergrond waren ze beiden verankerd in een bevindelijk geloof: ‘Ach,

mochten we toch geloof, dankbaarheid en toewijding vinden! Dat geve God, Amen,' schrijft de legerarts in een liefdesbrief. En Laura antwoordt: Ach, wanneer we het nu maar in de eerste plaats goed hebben met elkaar en met de Here God, dan komt het allemaal wel in orde!

Nu ontbrak het ook niet aan een wederzijdse bekering van meer wereldlijke aard, naar de bewaard gebleven correspondentie te oordelen. De verliefde dokter wordt echter door meerdere problemen geplaagd. Om te beginnen zijn eigen rusteloosheid, nervositeit en opvliegendheid, in religieuze bewoordingen uitgedrukt:

[...] hoe komt het toch, dat ik mijn onbevangenheid kwijtraak en zo dikwijls onrustig word? Niets anders dan bagatellen en een beschamende wereldgelijkvormigheid zijn het die mij blind en ondankbaar maken [...] Lieve Laura, bid jij ook voor mij, opdat ik toch niet zo onstandvastig en kleingelovig zal zijn en de Heilige Geest geen verdriet doe.⁹

Zijn andere zorgen zijn van een meer wereldlijke aard: waar moeten ze van leven, en waar gaan ze wonen?

Dokter Munch is naast zijn werkzaamheid bij het leger tot op zekere hoogte afhankelijk van een privépraktijk. Kristiania komt niet in aanmerking: daar is het duur wonen en zijn de artsen dik gezaaid. In plaats daarvan besluiten ze naar Løten te verhuizen, tussen Hamar en Elverum, waar een tekort aan artsen is. Van huishoudelijke zaken heeft de vrijgezel op leeftijd ook weinig verstand.

En nu heb ik een vraag, lieverd; is het beddengoed geschikt voor eenpersoonsbedden of voor een tweepersoonsbed? [...] En hoe doen we het met de matrassen? Ik moet dat wel aan jou vragen, want ik heb daar geen verstand van.¹⁰

Zoiets vat de toekomstige bruid luchtig op.

Matrassen heb ik helaas niet, dokter van mij! De timmerman zorgt ook altijd voor matrassen. Ik geef de voorkeur aan veren bedden en daar ben ik ook het meest aan gewend [...] maar geloof me, ik ben zonder meer al gelukkig genoeg dat ik jou krijg, echt waar, allerliefste!¹¹